

Zpráva z 5. setkání českých uživatelů systému DSpace

Prosazování politiky otevřeného přístupu

[Rygelová, Pavla](#)

Rubrika: [Zprávy, reportáže a glosy](#)

Úvod

Ve dnech 16.-17. května 2012 proběhlo 5. setkání českých uživatelů systému DSpace (setkání DSpace), pořádané Ústřední knihovnou VŠB-TU Ostrava s podporou Asociace knihoven vysokých škol ČR (AKVŠ, Asociace). Setkání letos přineslo téma **Prosazování politiky otevřeného přístupu**, které bylo rámováno příspěvky představujícími jednotlivé instalace DSpace na českých vysokých školách.

Historie setkání DSpace

Setkání DSpace se konalo poprvé v roce 2008 s cílem představit jednotlivé instalace systému DSpace a účely jejich využití na českých vysokých školách. Druhý ročník probíhal v podobném duchu s drobným náznakem, že by se setkání nemělo držet tematického okruhu vymezeného platformou DSpace. Zmíněný náznak představovaly příspěvky o systémech Digitool (Andrea Fojtu) a EPrint (Roman Chýla) a příspěvek o auto-archivaci (Pavla Rygelová). Třetí setkání DSpace naplnilo záměr rozšířit tematické zaměření semináře. Název setkání DSpace byl obohacen o podtitul, vystihující ústřední témata setkání, jimiž se kromě projektů postavených na systému DSpace staly otázky prosazování modelu otevřeného přístupu a budování otevřených repozitářů. Třetí ročník nesl název [Popularizace otevřeného přístupu a repozitářů](#), čtvrtý [Budování repozitářů a jejich zapojení do evropských projektů](#). Pro letošní rok byl zvolen název [Prosazování politiky otevřeného přístupu](#).

Význam setkání DSpace

Nejen počet uspořádaných ročníků semináře a vzrůstající počet účastníků, ale především samotný obsah semináře potvrzuje, že setkání DSpace si našlo pevné místo mezi ostatními knihovnickými akcemi a stává se hybatelem významných kroků v oblasti otevřeného přístupu v českých podmínkách. Jedním z těchto kroků bylo ustanovení neformální [Iniciativy AKVŠ ČR pro podporu otevřeného přístupu](#) na třetím setkání DSpace nebo podpis *Berlínské deklarace o otevřeném přístupu ke znalostem v přírodních a humanitních vědách* na letošním setkání. Setkání DSpace je cenné také tím, že umožňuje sledovat kontinuálně vývoj prosazování politiky otevřeného přístupu a budování repozitářů na konkrétních případech. Za všechny uveďme příklad Knihovny Akademie věd ČR (KNAV), která na setkání DSpace v roce 2010 představila svou politiku otevřeného přístupu, v následujícím roce představila implementaci této politiky v prostředí Akademie věd ČR a v roce 2012 referovala o dovršení svých snah spuštěním institucionálního repozitáře.

Programová koncepce 5. setkání DSpace

Letošní půlkulatý ročník setkání DSpace vybízel k určitému bilancování a připomenutí toho, že setkání začínalo jako seminář pro uživatele systému DSpace. Z tohoto důvodu dostaly během setkání prostor všechny instituce, které systém DSpace používají, aby se

mohly podělit o své zkušenosti a úspěchy, jakých se jim podařilo během let dosáhnout. Pro setkání bylo zvoleno schéma známé z děl klasické literatury, kdy jednotlivé příběhy jsou rámovány jedním spojujícím příběhem. Takto jsou vystavěny např. Canterbury povídky či příběhy Dekameronu. V našem případě krátké příspěvky týkající se instalací systému DSpace rámovaly příspěvky dotýkající se ústředního tématu letošního setkání – prosazování politiky otevřeného přístupu. Příspěvky k DSpace přednesli Ladislav Kulháněk (VŠB-TUO), Lukáš Budínský (UTB), Jakub Ivanov (AMU), Věra Pilecká a Ivo Prajer (ČVUT), Lucie Vyčítalová (UPa), Anna Andrlová a Radka Tichá (ZČU). V příspěvcích se odrážel prosazující se trend zapojit plnohodnotně systém DSpace do informační infrastruktury univerzit a využívat jej jak pro zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací, tak pro ostatní vědecké výstupy univerzit, zejména pro publikační činnost vědeckých pracovníků. Ukazuje se zřejmá snaha posílit využívání systému DSpace jako podpůrného nástroje pro šíření myšlenky a principů open access.

Prosazování politiky otevřeného přístupu

Téma prosazování politiky otevřeného přístupu je dostatečně široké, aby obsáhlo v podstatě všechny prezentované přednášky. V zásadě existují dvě cesty, jak principy otevřeného přístupu prosazovat. Jednu cestu, zdánlivě snazší, doprovází politické rozhodnutí shora, druhá cesta jde opačným směrem zdola nahoru a obnáší obvykle drobnější dílčí kroky. V obou případech je potřeba velkého úsilí a jasné představy, jak zamýšlené cíle uskutečnit. Přednesené přednášky ukázaly konkrétní úspěšně řešené projekty.

Skladba dopoledních příspěvků prvního dne setkání DSpace potvrzovala výše zmíněnou myšlenku, že setkání DSpace sleduje kontinuálně vývoj významných aktivit na podporu šíření otevřeného přístupu k vědeckým informacím. Přednášející dopoledního bloku patří mezi aktivní účastníky setkání DSpace, kteří pravidelně ve svých příspěvcích naznačí své záměry a v dalších svých vystoupeních vždy prezentují úspěšnou realizaci a další plány. Pro organizátory setkání DSpace je příjemné, že setkání DSpace je svědkem těchto úspěchů a že může hostit přednášející, kteří patří mezi „tahouny“ ovlivňující směřování problematiky otevřeného přístupu v celorepublikovém měřítku.

Prezentace [Dspace na UTB aneb 3 ve 2](#) Ing. Lukáše Budínského v brilantní zkratce provedla účastníky setkání DSpace tříletým obdobím budování a rozšiřování funkcí institucionálního repozitáře na UTB ve Zlíně. Lukáš Budínský se jako vždy mohl pochlubit rozběhnutím dalšího pilotního projektu, jímž tentokrát je využití DSpace jako platformy pro zpřístupňování elektronických skript.

Mgr. Lucie Vyčítalová (UPa) se v prezentaci [Open Journal System – projekt FRVŠ na Univerzitě Pardubice](#) tentokrát dotkla aktuálního tématu prostupujícího českým i světovým knihovnictvím. Tímto tématem je hledání nového okruhu služeb a rolí, které by knihovny měly plnit v rychle se měnící informační společnosti. Lucie Vyčítalová představila projekt na vybudování jednotného systému pro provozování vědeckých časopisů vydávaných univerzitou. Na způsobu přidělování výkonných rolí při tvorbě časopisu byl ukázán samotný Open Journal System, jeho specifika a výhody oproti manuálnímu způsobu řízení časopisu. Pak následovala charakteristika stavu vydávání univerzitních časopisů a nakonec popis role knihovny jako koordinátora při nasazování systému do reálného provozu.

Mgr. Iva Burešová (KNAV) převzala štafetu od ředitele Knihovny Akademie věd ČR, Ing. Martina Lhotáka, který se nemohl letošního setkání DSpace zúčastnit, a místo něj přiblížila ve své [prezentaci](#) další kroky KNAV při budování informační infrastruktury pro

naplnění politiky otevřeného přístupu, kterou Akademie věd ČR schválila v roce 2010. Součástí politiky otevřeného přístupu je dotační fond na uhrazení poplatků spojených s vydáním článku v režimu open access. Dotační fond pro rok 2012 upřesnil podmínky, za jakých lze o dotaci na vydání článku požádat. Jedna z upřesňujících podmínek stanoví, že článek nesmí být vydán v tzv. hybridním časopise. Předchází se tak zdvojenému financování časopisů zaplacením předplatného a úhradou publikačního poplatku. KNAV v roce 2011 připravovala návody a manuály pro spuštění sběru plných textů publikační činnosti. V roce 2012 byl zprovozněn institucionální repozitář jako nadstavba nad systémem ASEP pro sběr publikační činnosti. V rámci přípravy workflow sběru a zpřístupňování plných textů publikační činnosti v režimu open access analyzovala KNAV politiku vydavatelů, u nichž nejčastěji publikují autoři AV ČR. KNAV se v reálu setkala s ambivalentní politikou vydavatele Elsevier, která vyvolává momentálně tolik kritických hlasů, usilujících dokonce o úplné bojkotování spolupráce s vydavatelem, viz bojkot matematiků [Cost of Knowledge](#). Elsevier je mimo jiné kritizován za to, že vyžaduje v případě, že instituce uplatňuje politiku povinného otevřeného přístupu, jinak řečeno systematicky sbírá a volně zveřejňuje publikační činnost, aby tato instituce uzavřela s vydavatelem zvláštní smlouvu. KNAV v roce 2012 smlouvu s Elsevierem uzavřela. Podle této smlouvy mohou autoři v repozitáři volně zpřístupnit preprint nebo postprint až po uplynutí příslušného časového embarga. Přitom Elsevier povoluje všem ostatním autorům, majícím v uvozovkách to štěstí, že nepřísluší k instituci s politikou povinného otevřeného přístupu, aby do svých repozitářů ukládali e-printy bez jakýchkoliv omezení.

Dopolední blok uzavřela Mgr. Daniela Tkačiková (VŠB-TUO) příspěvkem [Projekt OpenAIREplus](#), který předznamenal část programu druhého dne semináře zaměřeného na oblast datových archivů. Účastí v projektu OpenAIRE a navazujícím OpenAIREplus získala Ústřední knihovna VŠB-TUO příležitost navázat mnoho osobních kontaktů v zahraničí a sledovat problematiku otevřeného přístupu v evropském a světovém kontextu. Oba projekty konkretizují politiku otevřeného přístupu Evropské komise a Evropské výzkumné rady. Pokračující projekt OpenAIREplus staví na vybudované infrastruktuře pro volné šíření vědeckých publikací a jeho cílem je spojit tuto informační infrastrukturu se sítěmi pro sdílení vědeckých dat. Výsledkem by mělo být usnadnění přístupu k výzkumným datům a možnost jejich opakovaného využívání.

Druhý den setkání zahajoval RNDr. Jiří Rákosník, CSc. (Matematický ústav AV ČR), vedoucí projektu České digitální matematické knihovny (DML.CZ). Ve své přednášce [Česká digitální matematická knihovna – její vznik, fungování a vyhlídky](#) nastínil širší souvislosti vzniku projektu [DML.CZ](#), zákonitosti matematické komunikace a přiblížil budoucí zapojení DML.CZ do projektu evropské matematické digitální knihovny. Specifikem matematické literatury je její nestárnutí, resp. nestárnutí matematických výsledků, které zůstávají stále platné, tudíž není potřeba je nahrazovat novými. Stálá aktuálnost či platnost matematické literatury se odráží také v citačních zvyklostech matematiků. Dle citační analýzy v databázi [Zentralblatt MATH](#) je 50 % citovaných zdrojů starších víc než 10 let a 25 % zdrojů starších více než 20 let. Neustálý nárůst objemu živého fondu matematické literatury a přirozená potřeba jeho trvalého a okamžitého zpřístupnění jsou dalšími aspekty ovlivněného nestárnutím matematické literatury a byly rovněž příznivými východisky pro vznik projektu DML.CZ pro volné zpřístupnění české matematické časopisecké a monografické produkce. Úspěšnost projektu DML.CZ potvrzuje i opakovaně vysoké umístění DML.CZ v žebříčku Web Ranking of World Repositories, což bylo také jedním z důvodů, proč byl již podruhé zařazen příspěvek o DML.CZ do programu setkání DSpace.

Mgr. Vlastimil Krejčír (MU) ve svém příspěvku [Digitální knihovna FF MU](#) přiblížil nový projekt postavený na zkušenostech s realizací DML.CZ. Filozofická fakulta MU se rozhodla zpřístupnit vlastní vydanou časopiseckou a sborníkovou literaturu. Technické, organizační a procesní řešení přejalo postupy a procesy z DML.CZ. Proces digitalizace usnadňuje metadatový editor (systém vyvinutý na ÚVT MU) a pro zpřístupnění sbírek slouží systém DSpace. Cílem projektu je zpřístupnit retrospektivně produkci FF MU od roku 1919 a rozšiřovat ji o nově vydávané publikace.

Datové archivy

O pomyslný výlet do krajiny pro knihovníky spíše neprobádané se postaraly dva příspěvky týkající se archivů pro sdílení výzkumných dat.

RNDr. Jozef Mišutka (ÚFAL MFF UK) pracuje na projektu [LINDAT-Clarin](#), který plní funkci repozitáře pro uchovávání, licencování a poskytování lingvistických dat. Příspěvek [Language Research Digital Repository](#) přehledně shrnul vlastnosti platformy DSpace, jeho přednosti a slabiny z hlediska provozování repozitáře pro výzkumná data. Projekt LINDAT-Clarin je zapojen do evropské sítě META (Multilingual Europe Technology Alliance) a její technické infrastruktury META-SHARE, jejímž cílem je zpřístupnit zdroje lingvistických dat pro výzkumné i komerční účely pomocí distribuované sítě datových repozitářů. META-SHARE slouží jako společné rozhraní pro vzájemné sdílení popisných metadat zdrojů, které jsou uloženy v jednotlivých repozitářích členů sítě META. Z hlediska volného šíření vědeckých poznatků je zajímavá otázka licencování uložených datových sad. META-SHARE, potažmo LINDAT-Clarin podporuje tři varianty licencí, odstupňované od úplně volné až po licenci zaručující distribuci dat výhradně kontrolovanou jejich poskytovateli.

Příspěvek [Český sociálněvědní datový archiv a archiv Medard](#) Mgr. Tomáše Čížka (SOÚ AV ČR) se zaměřil na projekt [Českého sociálněvědního datového archivu](#) Sociologického ústavu AV ČR pro uchovávání a zpřístupňování kvantitativních a kvalitativních dat ze sociálněvědních šetření pro nekomerční výzkum a pro účely výuky na vysokých školách. Tomáš Čížek popsal proces vzniku metadatového standardu NESSTAR pro výměnu sociovědních dat na mezinárodní úrovni. Přiblížil politiku sdílení dat v sociálních vědách, držící se principů OECD ([OECD Principles and Guidelines for Access to Research Data](#)), v níž je stanoveno, že otevřený přístup k výzkumným datům by měl být zajištěn v případě, že výzkum je financován z veřejných fondů a vysvětlil, že je potřeba vypořádat se s některými omezeními, danými povahou sociovědních výzkumných dat, která brání úplně volnému sdílení dat. Omezení vyplývají např. z důvodu ochrany soukromí osob a osobních údajů.

Slavnostní podpis Berlínské deklarace Asociací knihoven vysokých škol ČR

Nejvýznamnější událostí letošní setkání DSpace bylo bezesporu podepsání Berlínské deklarace Asociací knihoven vysokých škol ČR.

Asociace se stala 16. května 2012 v pořadí 5. českým signatářem [Berlínské deklarace o otevřeném přístupu ke znalostem v přírodních a humanitních vědách](#). Předsedkyně AKVŠ, Mgr. Iva Prochásková, slavnostní podepsání Berlínské deklarace doprovodila [projevem](#), v němž zdůraznila, že podpis Berlínské deklarace znamená pro AKVŠ také přijetí závazku, že AKVŠ bude v podpoře aktivit otevřeného přístupu pokračovat a svým členům nabídne pomoc při organizaci seminářů za účasti zahraničních odborníků, podporou zahraničních cest pracovníků knihoven členských institucí zaměřených na získání nových poznatků a zkušeností a podporou propagační akce Open Access Week.

Návrh na podpis Berlínské deklarace padl na loňském setkání českých uživatelů systému DSpace a byl schválen zástupci členů Asociace na 10. výroční konferenci, konané dne 29. února 2012, viz [Podpora otevřeného přístupu k publikovaným výsledkům výzkumu a vývoje](#).

Asociace tak stvrdila svůj dlouhodobě svůj zájem o otevřený přístup, vyjádřený podporou aktivit souvisejících s otevřeným přístupem (pořádáním semináře DSpace, podporou propagační akce Open Access Week, zvanými přednáškami zahraničních odborníků v oblasti open access apod.) Z diskuze následující po podpisu Berlínské deklarace jednoznačně nevyplynulo, že by tyto aktivity AKVŠ měly být podepřeny ustanovením pracovní komise pro otevřený přístup.

Závěr

Setkání DSpace za dobu své existence dalo svým pravidelným účastníkům možnost sledovat vývoj budování repozitářové infrastruktury v českém akademickém prostředí. Ukazuje se, že akademické knihovny se chytily správně příležitosti podobně jako ty zahraniční a budují zázemí pro pomalu se rodící změnu paradigmatu vědecké komunikaci, která dříve nebo později bude přijata za vlastní autory, vydavateli i podporovateli vědy a výzkumu. Zatím principy otevřeného přístupu, jak je vizionářsky nastolila Berlínská deklarace, zůstávají alternativou k tradičnímu způsobu šíření vědeckých poznatků, avšak knihovny je v rámci svých možností podporují a chystají se na chvíli, kdy opravdová změna nastane.

Závěrem by autorka zprávy chtěla poděkovat Asociaci za podporu při organizaci setkání DSpace, všem přednášejícím za jejich ochotu aktivně přispět do programu setkání a také všem účastníkům za jejich postřehy, podněty a otázky, kterými pomáhají bystřit myšlenky organizátorům i ostatním účastníkům.

Příští setkání DSpace je plánováno na 29. až 30. května, tentokrát až po konferenci Inforum.

[Fotografie ze setkání](#)

Autorkou fotografií je Mgr. Daniela Tkačíková.

Příspěvek byl uložen v repozitáři [DSpace VŠB-TUO](#).